

УДК 94 (477):305-055.2

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.01.18>

Галина ДУРДАС,
Західноукраїнський національний університет
Тернопіль, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6924-0032>

ГЕНДЕРНЕ ПИТАННЯ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ПОЛІТИЦІ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1944–1953 РР.)

Анотація. Стаття присвячена висвітленню гендерного аспекту культурно-освітньої політики радянської влади у західних областях України перших повоєнних років. Досліджено форми та методи здійснення прискореної радянської організації краю. З'ясовано, що жінки масово залучалися до виконання нагальних завдань радянської системи у сфері культури та освіти західноукраїнського регіону. У такий спосіб радянська влада прагнула створити ілюзію активної участі місцевого населення у процесі радянської організації.

Розглянуто діяльність жіночих структур, зокрема жінрад і тематичних секцій, які діяли при них. Встановлено, що перебуваючи під пильним контролем місцевої влади, вони вирішували низку проблем у культурно-освітній сфері, хоча лише формально мали статус громадських організацій в умовах реалій сталінської тоталітарної системи.

Розкрито мотиви кадрової політики радянської влади щодо забезпечення культурно-освітніх установ трудовим ресурсом у період відбудовчих процесів. Представлено кількісні та якісні показники жінок, зайнятих у сфері культури та освіти, в тому числі призначених на керівні посади. Висвітлено труднощі, з якими зіштовхнулися місцеві жінки під час реалізації більшовицькою владою кадрової політики у перші повоєнні роки.

Охарактеризовано основні форми ідеологічного впливу на жінок та діяльність прибулих кадрів. Мобілізаційні практики, які використовувала у своїй діяльності партійно-радянська влада, показали, що жінки, особливо вчителі, були відмінними пропагандистами радянського способу життя.

Досліджено, що значна увага приділялася роботі з ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення, в тому числі й жінок. З'ясовано рівень письменності серед жіноцтва. Простежено процес становлення освітніх закладів для неписьменних та малописьменних, охарактеризовано стан їх матеріального та кадрового забезпечення.

© Галина Дурдас, 2023.

Звертається особлива увага на формування типової для радянської системи культурно-освітньої сфери, яка постає засобом політичного та ідеологічного впливу на місцеве населення.

Встановлено, що жінки, залучені до процесу радянзації сфери освіти та культури західних областей України, використовувалися владою як інструменти боротьби проти українського національно-визвольного руху.

Ключові слова: жінки, гендерна політика, жіночі відділи, освіта, культура, західні області України, радянська влада.

Halyna DURDAS,

Ternopil, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6924-0032>

GENDER ISSUE OF THE SOVIET CULTURE AND EDUCATION POLICY IN UKRAINIAN WESTERN REGIONS (DURING 1944-1953)

Summary. *The article focuses on the gender aspect of cultural and educational policy in Ukrainian western regions during post-war period. Forms and methods of the accelerated Sovietization in these regions are investigated. It's been clarified that women were actively engaged in urgent tasks implementation of the soviet system in the sphere of culture and education of the west Ukrainian area. In this way soviet government desperately tried to create illusion of active participation of locals in the Sovietization process.*

The activity of women's societies especially women's committees and theme groups which were subordinated by them is explored. It's identified that being under strict control of the local authorities they decided many problems in culture and education field, though they had only nominal status of public organization under real conditions of Stalin totalitarian system.

Motives of the personnel policy of the soviet government in the human resources complication of culture and education institutions during reconstruction period are clarified. Quantity and quality women's markers involved in culture and education sphere and in particular those who held managing posts are represented. Difficulties occurred with local women during staff complication carried out by the soviet government during the first post-war years are described.

Main forms of ideological effect on the women and new arrivals activity are characterized. Mobilization practices used by the soviet government showed that women especially teachers served as a perfect tool of the soviet propaganda.

It's been investigated that special attention was paid to eliminating illiteracy among the adults and women as well. The level of women's literacy is shown. The process of educational institutions for the illiterate establishment is investigated and their material and personnel providing are characterized.

Special attention is paid to the formation of the typical soviet system of the cultural and educational sphere, that becomes political and ideological means of the influence on the local population.

It's stated that women involved into the process of the education and culture Sovietization of the western Ukrainian regions were used by the authorities as means of fighting against Ukrainian national liberation movement.

Key words: *women, gender policy, women committees, education, culture, western Ukrainian regions, soviet government.*

Постановка проблеми. Відновлення радянської влади в західних областях України у перші повоєнні роки відбувалося шляхом насильницького насадження форм, методів та способів суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх перетворень, що були характерними для сталінської тоталітарної системи. Радянізація краю відбувалася в умовах повоєнної розрухи, масштабних матеріальних та людських втрат, а також протистояння з боку українського повстанського руху. Процес встановлення радянської влади ускладнювався відсутністю соціальної підтримки, тому залучення місцевого населення до кадрового забезпечення різних ланок радянських структур та форсованих трансформацій, а особливо окремих категорій, було одним із важливих завдань діючої влади.

Гендерному аспекту в політиці радянської системи досліджуваного періоду приділялася особлива увага. Демографічна ситуація, що склалася після війни свідчила про кількісне переважання жіночого населення. Уніфікація суспільної свідомості посилювалася прагненням сформувати ідеальний образ «радянської жінки» крізь призму висвітлення її активної діяльності в усіх сферах суспільного життя та особистісного зростання. Політика радянської влади щодо жінок в західних областях УРСР була продовженням загальнодержавної та мала за мету схилити на свій бік симпатії місцевого жіноцтва, пропагуючи ідеї рівноправності в радянському соціумі.

Одним із потужних механізмів ідеологічного та політичного впливу на місцеве населення була культурно-освітня сфера, яка зазнала уніфікації за радянською схемою. Вивчення гендерного аспекту культурно-освітньої політики радянської влади допоможе цілісно відтворити складні й водночас суперечливі процеси перших повоєнних років західноукраїнського регіону.

Аналіз досліджень. Гендерній політиці радянської влади доби пізнього сталінізму в сучасному науковому просторі присвячено чимало досліджень та публікацій. Становище жінки в радянському суспільстві впродовж 1945–1965 рр. аналізує М. Смольницька [Смольницька, 2011], яка висвітлює окремі аспекти повсякденного життя жінок, що не вписувалися у рамки державної політики. Участь жінок в процесах радянізації західних областей України у

1944–1946 рр. досліджує Г. Стародубець [Стародубець, 2018]. Жіночому напряму роботи радянської системи на Дрогобиччині у перші повоєнні роки присвячена праця Р. Попп [Попп, 2015]. Особливості перебування прибулих освітян у західноукраїнському регіоні в повоєнний час, контроль за їх діяльністю як з боку радянських спецслужб, так і українських повстанців висвітлено О. Петренко [Петренко, 2011].

Мета статті – аналіз основних форм та методів реалізації гендерної політики радянської влади крізь призму трансформації культурно-освітньої сфери в західних областях України у 1944–1953 рр.

Виклад основного матеріалу. В офіційному радянському дискурсі повоєнного періоду гендерна рівність проголошувалася владою як одна із засад державної політики. У радянському соціумі активно пропагувалися гасла рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок у всіх сферах життя. Державне регулювання гендерних процесів передбачало формування керованого механізму впливу на жінок з метою обмеження їх активностей в приватній сфері та активізації діяльності у реалізації радянською владою стратегічних проєктів. Гендерна політика радянської системи базувалася на підтримці соціальної активності жіноцтва «шляхом стимулювання активної діяльності жінки в публічній сфері: професійній зайнятості, політичному та громадсько-культурному житті суспільства» [Даниленко, 2014, С. 450]. Пропагована ідея жіночої емансипації використовувалася державою для формування позитивного іміджу в суспільстві та водночас надавала можливість жінкам освоювати сфери діяльності, які знаходилися поза межами приватного життя.

Партійно-радянська влада прагнула залучити жіноцтво до радянізації західних областей України як можливих союзників, акцентуючи увагу на вирішенні «жіночого питання». У повсякденному вжитку регулярно використовувалося словосполучення «радянська жінка», яке формувало уявлення про усталені для радянського суспільства моделі та норми поведінки, способи життя та взаємодії із державою.

Витоки гендерної політики радянської системи в західних областях України беруть початок у січні 1945 р., коли при ЦК КПб(У) розпочав свою роботу відділ з роботи серед жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей [Смоляр, 1999, С. 155]. Завдання, які ставила перед собою влада щодо втілення гендерної програми були окреслені у постанові Політбюро ЦК КПб(У) «Про роботу серед жінок західних областей України» від 5 квітня 1945 р. Відповідно до постанови під керівництвом партійних осередків створювалися жіночі структури, що контролювали всі напрями роботи із жінками. Впродовж квітня-травня при обкомах, міськкомах та райкомах партії розпочали діяти спеціальні жіночі відділи, що курували діяльність жіночих об'єднань на місцях, займалися ідеологічною роботою, підбором якісного жіночого активу тощо. У звітах жіночих відділів часто зазначалося: «Вся робота серед жінок повинна бути підпорядкована основному завданню – залученню їх до участі в громадсько-політичному житті» [ДАІФО. Ф. П–1. Оп.1 Спр. 261. Арк. 4].

Ще одним різновидом жіночих підрозділів у містах та селах були жіночі ради та делегатські збори, які начебто виконували функції громадських організацій, однак через своєрідність радянської політичної системи вони чітко підпорядковувалися жінвідділам та вищим партійно-радянським структурам. При жіночих радах діяло чимало секцій, зокрема: шкільна, культурно-освітня, санітарна, сільськогосподарська, побутова, кооперативна та ін. Для прикладу, жінки, що входили до складу шкільної секції допомагали в проведенні ремонту у школах та дитячих садочках, організовували відпочинок для школярів, брали участь в політико-ідеологічних заходах, створенні гуртків для ліквідації неписьменності та малописьменності. Робота культурно-освітньої секції базувалася на відбудові закладів освіти та культури, знайомстві жінок із творами театру та кіно, залучені до участі в художній самодіяльності, організації роботи бібліотек та хат-читалень [ДАТО. Ф. П–1. Оп.1. Спр. 408. Арк. 14–15].

У повоєнний період радянська влада використовувала жінок фактично як безкоштовний трудовий ресурс та різними способами залучала їх до відбудовчих процесів. Налагодженням цього напрямку роботи займалися жіночі ради та делегатські збори, які шляхом проведення агітаційно-пропагандистських заходів мали мобілізувати жіноцтво до відновлення соціальної інфраструктури краю. Залучення жінок до відбудови важливих господарських об'єктів відбувалося через мас-медіа, використання гасел та газетних вітрин, проведення численних тематичних заходів тощо. Так, учасницям першої обласної наради жінок Станіславщини, яка відбулася 28–29 червня 1945 р. наголошувалося: «Привести в порядок школи, лікарні, амбулаторії, дитячі будинки, клуби, хати-читальні, завезти паливо для цих установ» [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 265. Арк 102.].

Спостерігаємо чимало прикладів того, як влада на добровільно-примусовій основі залучала жінок до реалізації важливих державних завдань, зокрема і відбудови культурно-освітніх закладів. У 1945 р. жінки, що входили до складу культосвітніх секцій Бережанського району Тернопільської області «прийняли активну участь у ремонті та завезенні дров для шкіл. По району вивезено силами жінок 1000 куб. дров і зроблено побілку класів в 22 школах, де зекономлено 7053 крб. державних грошей. Жінки сіл Вербів, Рай, Шибалин, Баранівка, Саранчуки, Вільховець допомогли побілити клуби і хати-читальні» [ДАТО. Ф. П–1. Оп.1. Спр. 408. Арк. 34]. «Голова культосвітньої секції Звонківська разом із жінками-активістками с. Пациків Вигодського району Станіславської області обладнали клуб, організували два гуртки самодіяльності – музичний та драматичний, який вже підготував три постановки» [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 339. Арк 11]. Такі приклади свідчать про масштаби використання владою жіночої праці з метою насадження в західних областях України усталеної в радянському суспільстві практики проведення різного роду соціалістичних змагань, активізації жіночого трудового ентузіазму на виконання та перевиконання виробничих завдань.

Поряд із докорінними змінами в суспільно-політичному та економічному житті радянська влада прагнула в найкоротші строки створити необхідні умови для входження західних областей України до радянської спільноти. Вагома роль у цих планах належала культурно-освітній сфері, адже через неї суспільству насаджувалися необхідні ідеали та норми поведінки. У вирішенні даного питання діюча влада прагнула заручитися підтримкою жінок, оскільки вони вважалися надійними інформаторами, що несли у широкі маси населення основні засади державної політики.

Важливою складовою радянської заходних областей була кадрова політика, адже інтеграція у мирне життя, темпи економічної відбудови краю та культурно-освітньої сфери значною мірою залежали від керівних кадрів. Очевидно, що партійно-радянські управлінці мали правильно втілювати державну політику та згуртувати місцеве населення на реалізацію поставлених завдань.

Комплектування кадрами освітньої сфери було особливо проблематичним і супроводжувалося гострою нестачею педагогічних працівників та низьким рівнем їх підготовки. Лише на Львівщині в 1945–1946 н.р. бракувало понад 1 тис. вчителів, водночас у Станіславській області із 3767 педагогів вищу і незакінчену вищу освіту мали лише 20,4 %, середню – 47,4 %, а незакінчену середню – 32,2 % [Сворак, 1997, С. 32]. Схожою була ситуація із освітянами й в інших областях.

Вирішення даної проблеми відбувалося через перепідготовку вчителів на різноманітних курсах, шляхом навчання в середніх та вищих освітніх закладах, а також через направлення педагогічних кадрів зі східних областей України та інших регіонів СРСР. Зауважимо, що лише за 1944–1945 рр. до західних областей відряджено 9866 вчителів, 140 викладачів та 320 керівників народної освіти [Прикарпатська правда, 1945, С. 1]. За офіційними даними, до сільської місцевості у 1944–1950 рр. направлено майже 44 тис. педагогів [Рубльов, 1990, С. 46]. Прибулі освітяни були кадрами радянського зразка, які пройшли школу ідеологічного виховання та мали за мету «перевиховати» місцеве населення.

Про те, що у кадровій політиці радянської системи перших повоєнних років переважав політичний чинник, свідчить малий відсоток місцевих мешканців. У 1946 р. із 169 жінок-директорів середніх загальноосвітніх шкіл Львівської області було лише 39 місцевих, а із 28 керівниць дитячими садками – 11 із західних областей. У той же час із 182 жінок, що працювали в Львівському університеті ім. І. Франка, місцевих було 90, серед них 23 викладачі та асистенти [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 1. Спр. 459. Арк. 32]. Керівні посади у сфері культури Львівщини тоді ж очолювали 1092 жінки, зокрема 338 виконували обов'язки керівниць клубів і хат-читалень, місцевих з них 278 осіб [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 1. Спр. 459. Арк. 23]. Подібною була картина й в інших містах та районах західних областей. Висока активність прибулих освітян спостерігалася у Гримайлівському районі Тернопільської області. На початку 1948 р. у школах

району вчителями працювали 104 жінки – 26 були місцевими [ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1273. Арк. 11].

Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. на тлі значного покращення якості педагогічної освіти і зростання рівня компетентності освітніх працівників дискримінація місцевих кадрів відчувалася особливо гостро. Через політичну недовіру, нерозуміння прибулими фахівцями специфіки краю, небажання співпрацювати із владою жителі західних областей України призначалися на другорядні посади. У 1949 р. із 863 жінок, що очолювали керівні посади культурно-освітніх та медичних закладів Станіславської області місцевих було лише 309 осіб. Серед 335 директорів шкіл 118 жінок були вихідцями із західних областей, із 13 керівників районних відділів освіти та культури – жодної місцевої жінки. Місцем реалізації ідеологічної роботи радянська влада вбачала кінотеатри, музеї, бібліотеки та хати-читальні, тому наповнення цих установ прибулими кадрами було необхідним. Так, серед 70 жінок, що очолювали бібліотеки області лише 26 були місцевими, а із 5 керівниць кінотеатрів та музеїв – усі були приїжджими [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 996. Арк. 19].

Кадрова проблема в західних областях України підсилювалася швидкою плинністю педагогічних працівників. У більшості закладів освіти Дрогобицької області протягом 1950–1953 рр. педагогічний склад був замінений на 50–100 %. Причини на те були різні, здебільшого педагогів звільняли через політичні погляди. Так, у 1950 р. за співпрацю із ОУН підлягали звільненню 4 вчителів, за релігійні переконання – 20, за «іншу діяльність» – 51 [Попп, 2014, С. 140]. Саме освітяни в перші повоєнні роки стали заручниками конфронтації між радянською владою та українським національно-визвольним рухом у західних областях.

Одним із важливих напрямків освітньої політики радянської влади у повоєнний період стала ліквідація неписьменності та малописьменності серед населення західноукраїнського краю. За матеріалами доповідної записки Наркомату освіти УРСР від 13 листопада 1944 р. дізнаємося, що в західних областях України за неповними даними нараховувалося 354 тис. неписьменних та 301 тис. малописьменних осіб [Вознюк, 2015, С. 44]. Зауважимо, що чисельність неписьменних жінок в перші повоєнні роки становила майже 80 % [Дурдас, 2021, С. 185].

На початку грудня 1944 р. уряд прийняв рішення «Про заходи з ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення в західних областях України» [Кучеренко, 2010, С. 98], у якому йшла мова про облік партійними комітетами неписьменного та малописьменного населення у віці 16–50 років до 1 січня 1945 р. та створення матеріальної бази для шкіл і гуртків.

Навчання грамоті відбувалося у вечірніх школах та гуртках з ліквідації неписьменності та малописьменності, або ж індивідуально шляхом залучення вчителів та культармійців. У 1945–1946 н. р. до цієї кампанії в західних областях

України залучено близько 10 тис. вчителів, 18,5 тис. культармійців та 3767 громадських методистів [ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. Арк. 24]. Із доповідної записки Дрогобицького обласного відділу освіти дізнаємося, що на початку жовтня 1946 р. 530 вчителів та 406 культармійців викладали основи грамоти в 134 школах та 946 гуртках ліквідації неписьменності. Там же навчалось 8860 жінок [ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 8. Спр. 254. Арк. 15].

В умовах постійного тиску та контролю зміни в освітній сфері відбувалися за притаманним радянській політичній системі сценарієм, до якого залучалися жіночі структури. У засобах масової інформації, на зібраннях і нарадах жінок, у численних довідках і звітах обласних жінвідділів систематично наголошувалося про важливість роботи в даному напрямку: «Ліквідація неграмотності та малограмотності серед жінок повинна стати важливим моментом в роботі делегатських зборів та жіночих рад, шляхом залучення до цієї роботи широкого активу жінок. Необхідно створити всі умови для нормальної роботи шкіл, гуртків та індивідуального навчання» [ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 687. Арк. 25], мотивуючи це тим, що «неграмотним жінкам важко приймати участь в громадській роботі» [ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 199. Арк. 30]. Показовою є робота жінвідділів Тернопільської області, які в 1946–1947 н. р. провели 464 зібрання із головами жіночих рад та шкільних секцій, інспекторами відділів народної освіти з питань подолання неписьменності та малописьменності серед жінок [ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 989. Арк. 68].

Із самого початку процес підвищення загальноосвітнього рівня населення супроводжувався серйозними недоліками. Значна частина навчальних закладів після війни потребувала повного відновлення, низка шкільних приміщень використовувались не за призначенням, матеріальна база закладів освіти була практично відсутньою. Через некомпетентність кадрового активу відповідного обліку та організації неписьменних та малописьменних осіб не відбувалося.

Про труднощі в освітній сфері свідчать доповіді жіночого активу західних областей УРСР. До кінця 1945 р. через необлаштованість навчальних приміщень та відсутність книг, програм і зошитів у Великомоствіському районі Львівської області із 6 вечірніх шкіл для жінок працювала лише 1, де відбулося всього 2 заняття [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 1. Спр. 323. Арк. 2]. У зв'язку з цим, в 1945–1946 н. р. кампанією із ліквідації неписьменності та малописьменності у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях охоплено 128 865 жінок, з яких лише 48 % опанували основи грамоти [ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 687. Арк. 24].

Згідно постанови №1235 Ради міністрів УРСР від 31 липня 1946 р. ліквідація неписьменності та малописьменності серед населення західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей мала завершитися до 1 липня 1948 р. [ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 687. Арк. 26], проте через недофінансування освітньої системи кампанія значно затягнулася. У 1946–1947 н. р. на ліквідацію неписьменності та малописьменності в Тереховлянському районі Тернопільської області з

місцевого бюджету планувалося виділити 27 400 крб., однак надійшло лише 3042 крб. [ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. Арк. 62]. До жовтня 1946 р. школи та гуртки грамоти Дрогобиччини планувалося забезпечити 500 шт. гасових ламп, 15 000 кг гасу, місцева влада мала укомплектувати заклади канцелярією – 11,5 тис. зошитів, 25 тис. олівців, 22,5 тис. ручок, 60 тис. пер. Втім, через нестачу коштів, необхідних господарських та канцелярських приладь не було надано, відповідно, і навчання жінок не відбулося [ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 8. Спр. 254. Арк. 15].

Вказані терміни освітньої кампанії виявлялися нереальними для підготовки навчальних закладів до цього процесу, а ретельний облік громадян не проводився через відсутність кваліфікованих кадрів на місцях.

Навчання жінок у містах відбувалося впродовж цілого року до повного викладу програмного матеріалу. У селах під час масових сільськогосподарських робіт проводилися групові, а у вільні від роботи дні – індивідуальні заняття – по 2 години не менше 2 разів на тиждень. 3 жовтня, коли врожай було зібрано, групове навчання відбувалося тричі на тиждень та тривало по 4 години кожне. Значна увага приділялася багатодітним та самотнім матерям [ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 74. Спр. 3. Арк. 136].

Заняття у школах «лікнепу» здебільшого проводилися російською мовою з метою створення серед місцевих жителів псевдостатусу її престижності та для заохочення переходу на неї, а також задоволення мовних потреб новоприбулих освітніх кадрів. Про це свідчить відкриття шкіл з російською мовою викладання та надходження російськомовних підручників [ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. Арк. 68]. Так, до західних областей України у серпні 1947 р. надійшло 244,7 тис. підручників українською мовою та 92,9 тис. російськомовних [Вознюк, 2015, С. 45]. Зокрема, план постачання підручників російською мовою до Дрогобицької області було виконано на 22 % [ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. Арк. 71].

В архівних матеріалах зазначається, що місцеві освітяни також залучалися до кампанії з ліквідації неписьменності та малописьменності. Така «співпраця» із радянською владою будувалася на заходах примусу та насилля з боку останньої, або ж прагнення жінок реалізувати свої кар'єрні амбіції. Так, учителька с. Лісники Бережанського району Тернопільської області С. Сіма, на індивідуальних заняттях навчила грамоті 15 жінок [ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 75. Спр. 82. Арк. 56], а голова жіночої ради с. Озеряни Буцацького району К. Ярошак – 43 жінки, більшість з яких успішно склали іспити [ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 989. Арк. 69].

Робота у цьому напрямі доволі часто заохочувалася грамотами, відзнаками, висвітленням досвіду жінок у мас-медіа, грошовими винагородами. Для прикладу, культармієць М. Ковіюк, Буданівського району Тернопільської області, нагороджена грамотою Міністерства освіти УРСР за те, що навчила 9 малописьменних жінок; агітаторка, голова культосвітньої секції с. Стара Могильниця К. Крушельницька, отримала премію у розмірі 150 крб. [ЦДАВО

України. Ф. 2. Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. Арк. 26]. Використання таких методів заохочення стимулювали жінок ставати активними учасницями культурно-освітнього процесу, оскільки були не лише джерелом додаткового заробітку, а й нав'язували думку про власну значущість у суспільстві.

Як свідчать архівні дані, Рада міністрів УРСР вимагала закінчити дану освітню кампанію до кінця 1949 р., проте в багатьох областях це рішення не було виконано. Зокрема, у Станіславській області в 1950 р. на обліку перебували 16 482 неписьменних та малописьменних жінок [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1176. Арк. 92]. Все ще продовжували працювати школи та гуртки грамоти в Львівській області, де у 1950–1951 н. р. було навчено 647 неписьменних та 6 272 малописьменних осіб [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 461. Арк. 74.]. Зауважимо, що проведені владою заходи в освітній сфері, покращили рівень освіченості населення західних областей УРСР, зменшивши кількість неписьменних осіб.

В умовах утвердження радянської системи в західних областях України жінки-педагоги та працівники сфери культури масово залучалися до ідеологічної «обробки» населення. Зважаючи на специфіку краю, чимало місцевих жінок демонстрували прихильність до влади, однак залишалися при своїх поглядах. Політична недовіра до місцевих мотивувала радянську владу формувати «агітаційно-ідеологічну агентуру» із прибулих кадрів.

Приїжджі освітяни вважалися повноцінним радянським активом, завдання яких, окрім безпосередньо вчителювання, полягало у вивідуванні інформації щодо настроїв серед місцевих жителів та «підриві ворожої націоналістичної ідеології в головах молодого покоління» [Петренко, 2011]. Політична активність прибулих кадрів мала проявлятися у формуванні жіночих організацій, вербуванні молоді до комсомолу та інших радянських структур, вступу до колгоспів, організації виробничих змагань, участі жінок у відбудовчих процесах тощо.

Періодично в засобах масової інформації акцентувалася увага на важливості залучення культурно-освітнього активу до ідеологічної роботи серед місцевого населення. Підкреслювалося, що «учитель в західних областях повинен бути організатором і активним учасником всіх заходів радянської влади у своєму місті або селі» [Прикарпатська правда, 1945, С.1], «вчителі виступають як полум'яні агітатори та пропагандисти..., як активні борці з залишками антинародної ідеології українських буржуазних націоналістів, з проявами космополітизму, аполітичності і безідейності в роботі» [Радянська Україна, 1950, с. 2]. Публікація у пресі статей такого змісту мала на меті розширити лави «бійців ідеологічного фронту» із числа культурно-освітнього активу, якому надавалося особливе місце у здійсненні агітаційно-пропагандистської роботи в західноукраїнському регіоні.

У звітах та доповідях жіночих відділів західних областей вказувалося, що вчителі читали лекції, проводили бесіди для працюючих жінок і домогосподарок, тлумачили їм Конституцію, закони, положення про вибори, залучали до кампанії з ліквідації неписьменності та малописьменності [ДАІФО. Ф. П–1.

Оп. 1. Спр. 453. Арк. 65]. Зокрема, у 1947 р. Дрогобицьким міськкомом КП(б) У відзначено відмінну агітаційну роботу «Городиської М., місцевої учительки, яка провела бесіди з 28 виборцями, пояснювала їм Конституцію, положення про вибори до Верховної ради УРСР, читала газети, роз'яснювала закони радянської влади. За місяць своєї роботи вона провела 9 занять. Серед кращих агітаторів Дрогобича були вчительки Супруненко та Угрин» [ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 242. Арк. 6–7]. Тематика проведення таких заходів була різною та здебільшого стосувалася ролі жінок у виконанні четвертої п'ятирічки, їх участі в організації колгоспів, рівноправного становища в радянському суспільстві, «пкікування» держави про матерів та дітей тощо [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 57]. Короткі політінформації проводилися на початку всіх масових заходів, екскурсій, відвідувань театру та кіно. Загалом лише вчителями Дублянського району Дрогобицької області у 1947 р. прочитано 309 доповідей та 283 бесіди на різну тематику 1657 жінкам [ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 242. Арк. 85].

До складу агітаторських груп влада залучала місцеву інтелігенцію, особливо вчителів, що закріплювалися за жіночими радами. У 1947 р. на Станіславщині «в с. Будзин Тлумацького району Безтильна Марія – учителька, жінделегатка, працює агітатором. Організувала читки газет, проводить бесіди на політичні теми. У с. Олеша учителька Пащенко Ніна, член жіночої ради, добре проводить агітаційно-пропагандистську роботу серед жінок» [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 595. Арк. 36].

Партійно-радянська влада наголошувала, що «важливим фактором й засобом ідейно-політичного впливу у вихованні широких мас населення є клуби, бібліотеки та гуртки художньої самодіяльності» [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 251. Арк. 7], тому інтенсифікація роботи агітаційно-пропагандистського активу, а особливо в сільській місцевості, мала сприяти уніфікації культурної сфери.

У 1946 р. в західних областях України працювали 1424 бібліотеки, книжковий фонд яких поповнився літературою радянських авторів та становив 1 830 тис. примірників [Вознюк, С. 46]. Жінки, що залучалися до цього напряму роботи проводили семінари, бесіди, читки газет, організовували гуртки художньої самодіяльності. Так, призначена у 1946 р. на посаду завідувачки Ново-Яричівської районної бібліотеки Львівської області «переселенка Онисько зразково упорядкувала книжковий фонд, організувала 8 книгопересувок, літературні вечори та наочну пропаганду. У с. Чижинів Бібрського району керівник хору місцева селянка Михайлицька Емілія добре організувала роботу гуртків художньої самодіяльності» [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 459. Арк. 24]. Місцеві жінки вивчали радянську історію, філософію, економіку, знайомилися із працями класиків комуністичної ідеології. Обов'язковим для опрацювання був «Короткий курс історії ВКП(б)». Щотижня у бібліотеках та хатах-читальнях жіночими радами влаштовувалися публічні читання художніх творів, зокрема

В. Василевської, І. Вільде, О. Гончара та ін. [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 461. Арк. 74].

Активізація ідеологічно-пропагандистського тиску на місцевих жінок відбувалася через клуби, кіноустановки, театри, радіостанції. Зокрема, в 1945 р. на Львівщині працювали 45 кінотеатрів та 7 кіноустановок, де переглянули фільми 728 тис. глядачів у райцентрах, з них 99 тис. – у селах. До уваги жінок представлено чимало тематичних кінокартин, а саме: «Райдуга», «Вона захищає батьківщину» та ін. [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 251. Арк. 47 зв.]. Зазвичай, по завершенню жіночих нарад та зібрань їх учасниці відвідували музеї та театри, організовували концерти, п'єси, вистави. Так, «навесні 1949 р. голова жіночої ради с. Грушів Немирівського району Львівської області Мартищенко Катерина разом із керівницею культурно-освітньої секції Лень Марією підготували п'єсу «Звичайна дівчина», а згодом «Настін санаторій» [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 142. Арк. 31]. Сценарії заходів, як і сам репертуар були одноманітними та затверджувалися партійно-радянською верхівкою.

Радянська влада доволі часто залучала жінок до боротьби із українськими повстанцями. Місцеві активістки на різних умовах співпраці із владою були не лише агітаторами та пропагандистами, а й виконували функції радянських інформаторів, стежили за учасниками та симпатиками українського визвольного руху. Неодноразово на курсах перепідготовки вчителів радянські спецслужби проводили зустрічі вербувального характеру, читали лекції «Як розвідувати антидержавні рухи на селі», де згадувалося про методи роботи «вчителя-розвідника» [Петренко, С. 243].

Жіноча участь у боротьбі із повстанцями проявлялася як шляхом агентурної роботи, так і проведенням антипропаганди визвольного руху. Так, на початку 1945 р. в одному із районів Станіславської області «жінки с. Сиротинці повідомили органи НКВС про схрони, в яких знаходилися хворі й поранені бандити» [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 7]. У Вигодському районі жінки-делегатки, в тому числі й освітяни, проводили бесіди із селянами про те, що «українсько-німецькі націоналісти – вороги українського народу», закликали селян видавати місце їх перебування. Зокрема, «жінка-активістка с. Новошин Фидорич Олена дізналася про прихід в село трьох бандитів вночі прибігла до НКВС і сповістила про їх прихід» [ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 15].

Радянські спецслужби ретельно стежили за поведінкою та політичними настроями місцевих освітян. В інструкціях та вказівках, які надавалися членам розвідувальних груп щодо роботи із вчителями зазначалося: «Заходити до учителів і учительок, але тільки місцевих і то нечасто, щоб вони не підпали під вплив бандерівців... З місцевими вчителями заводити розмову на політичні теми, при цьому зорієнтуватися, яка в них політична думка» [Протокол].

У перші повоєнні роки між повстанцями та радянською владою відбувалася боротьба за наявність у їхніх колах жінок, а особливо з числа інтелігенції. Відомі поодинокі випадки співпраці відряджених освітян із повстанським підпіллям, яке шляхом вирішення побутових питань вчителів, прагнуло переманити їх

на свій бік. Зокрема, прибулій із Запорізької області вчительці Коваленко, яка працювала в одній із шкіл Лановецького району на Тернопільщині місцеве підпілля допомагало провізією [Петренко, 2011, С. 246–247].

Зауважимо, що далеко не всі жінки свідомо та добровільно співпрацювали із радянською владою. Місцеве жіноцтво неодноразово відмовлялося проводити ідеологічну роботу серед населення, різними методами намагалося саботувати діяльність у радянських структурах та залишалося при власних переконаннях. Так, у с. Мушкатівка Борщівського району Тернопільської області місцева вчителька Педич не раз читала лекції націоналістичного спрямування та була звільнена з посади, бо «не користується авторитетом серед слухачів» [ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 46]. У характеристиці директорки Бердихівської початкової школи Яворівського району Львівської області Галини Голуб поданої місцевим відділом народної освіти обласному відділу з роботи серед жінок зазначалося: «Недостатньо працює над вихованням молоді в комуністичному дусі, мало готується до уроків. Не працює над підвищенням свого ідейно-політичного рівня» [ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 562. Арк. 55].

Висновки. Гендерна політика радянської влади була складовою процесу радянзації західних областей України та здійснювалася шляхом масштабного залучення жінок до виконання низки державних завдань. Яскравим прикладом насадження радянської системи в регіоні стала уніфікація культурно-освітньої сфери, яка була однією із потужних інструментів ідеологічного та політичного впливу на місцеве населення. Кадрове наповнення сфери культури та освіти краю здебільшого здійснювалося не місцевими жінками, а прибулими фахівцями, які мали пришвидшити процес входження західних областей до загальносоюзного простору. Створені владою жіночі організації вербували місцеве жіноцтво до відбудовчо-виробничих процесів та, незважаючи на ідеологічну заангажованість, вирішували чимало проблем у культурно-освітній галузі.

Важливим напрямом роботи жінок, а особливо освітян, була ідеологічна кампанія. Радянська влада використовувала їх як пропагандистів основних складових державної політики, залучала до боротьби із антирадянським рухом Опору, знищення національної ідеї та традицій у краї. Застосування ідеологічно-пропагандистських методів впливу на місцеве населення, посилення контролю за жіночою аудиторією та поширення системи репресивних заходів для подолання спротиву радянській системі в західних областях України свідчать про особливості державної політики щодо жінок у перші повоєнні роки.

Список літератури

1. Вознюк О. Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки в контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського

- тоталітарного режиму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 44–48.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. П–1, Оп.1, Спр. 261. Арк. 4.
 3. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Ф. П–3. Оп. 1. Спр. 459. Арк. 23, 32.
 4. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. П–1. Оп.1. Спр. 408. Арк. 14–15, 34.
 5. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1176. Арк. 92.
 6. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 265. Арк. 102.
 7. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 65.
 8. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 595. Арк. 36.
 9. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 996. Арк. 19.
 10. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 7, 11, 15, 57.
 11. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 199. Арк. 30.
 12. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 242. Арк. 6–7, 85.
 13. ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 8. Спр. 254. Арк. 15.
 14. ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 1. Спр. 323. Арк. 2.
 15. ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 142. Арк. 31
 16. ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 461. Арк. 74.
 17. ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 459. Арк. 24.
 18. ДАЛО. Ф. П–3. Оп. 3. Спр. 562. Арк. 55.
 19. ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 687. Арк. 24–26.
 20. ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 989. Арк. 68, 69.
 21. ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1273. Арк. 11.
 22. ДАТО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 1279. Арк. 46.
 23. Дурдас Г. Соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей Української РСР (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 319 с.
 24. Експерсії вчителів західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей по промислових і культурних центрах України. *Радянська Україна*. 1950, 26 липня. № 175. С. 2.
 25. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні: монографія / за загал. ред. Л. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
 26. Кучеренко Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності дорослого населення у післявоєнний період (1944–1950 рр.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 192. Ч. 1. С. 97–102.
 27. Обов'язок вчительства Західної України. *Прикарпатська правда*. 1945, 7 лютого. № 25. С. 1.

28. Петренко О. Буденність насилля: долі вчительок-східнячок у Західній Україні в післявоєнний період. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2011. № 2 (37). С. 236–254.
29. Петренко О. Під перехресним вогнем: життя і смерть радянських вчительок у повоєнній Західній Україні. URL: <http://uamoderna.com/md/retrenko-teachers>.
30. Попп Р. Кадрове забезпечення в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2014. Випуск 34. Історія. С. 134–146.
31. Попп Р. Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобищини у перші повоєнні роки (1944–1953). Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск III. 2017. С. 328–336.
32. токол допиту Василя Миколайовича Кізими. URL: http://dvasela.at.ua/index/protokol_kizimi/0-32.
33. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина. К.: Ін-т історії АН УРСР. 1990. 58 с.
34. Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 29–42.
35. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36 ст.* 2011. Вип. 16. С. 162–174.
36. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба / відп. ред. В. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
37. Старжець В. Заходи радянської влади щодо відновлення шкільної освіти в Західній Україні у післявоєнний період. *Проблема гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка. Серія: Історія*. 2022. Вип. 10/52. С. 164–179.
38. Стародубець Г. Гендерний аспект політики радянзації західних областей України в 1944–1946 рр. *Уманська старовина*. 2018. Вип. 5. С. 27–34.
39. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 2. Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. Арк. 24–26, 62, 68, 71.
40. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 74. Спр. 3. Арк. 136.
41. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 75. Спр. 82. Арк. 56.
42. Chornij H. Ideological influence of the soviet authority on women in the western regions of the USSR (mid-1940s – first half of 1950s). *Journal of Education, Health and Sport*. 2019. Vol. 9 (4). P. 662–674. URL: <https://zenodo.org/record/4432428#.YBaixHYzblU>.

References

1. Vozniuk O. Vidnovlennia osvithno-kulturnoi sfery zakhidnykh oblastei URSR na zavershalnomu etapi Druhoi svitovoi viiny ta pershi povoienni roky v konteksti realizatsii politychnykh priorytetiv stalinskoho totalitarnoho rezhymu [Restoration of the Educational and Cultural Sphere of the Western Regions of the Ukrainian SSR at the Final Stage of the Second World War and the First Postwar Years in the Context of Implementation of Political Priorities of the Stalinist Totalitarian Regime]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Seriya: Istoriiia*. 2015. Vyp. 2. Ch. 4. S. 44–48. (in Ukrainian)
2. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (dali – DAIFO). F. P–1, Op.1, Spr. 261. Ark. 4.
3. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO). F. P–3. Op. 1. Spr. 459. Ark. 23, 32.
4. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti (dali – DATO). F. P–1. Op.1. Spr. 408. Ark. 14–15, 34.
5. DAIFO. F. P–1. Op. 1. Spr. 1176. Ark. 92.
6. DAIFO. F. P–1. Op. 1. Spr. 265. Ark. 102.
7. DAIFO. F. P–1. Op. 1. Spr. 453. Ark. 65.
8. DAIFO. F. P–1. Op. 1. Spr. 595. Ark. 36.
9. DAIFO. F. P–1. Op. 1. Spr. 996. Ark. 19.
10. DAIFO. F. P–1. Op. 1. Spr. 339. Ark. 7, 11, 15, 57.
11. DALO. F. 5001. Op. 7. Spr. 199. Ark. 30.
12. DALO. F. 5001. Op. 7. Spr. 242. Ark. 6–7, 85.
13. DALO. F. 5001. Op. 8. Spr. 254. Ark. 15.
14. DALO. F. P–3. Op. 1. Spr. 323. Ark. 2.
15. DALO. F. P–3. Op. 3. Spr. 142. Ark. 31.
16. DALO. F. P–3. Op. 3. Spr. 461. Ark. 74.
17. DALO. F. P–3. Op. 3. Spr. 459. Ark. 24.
18. DALO. F. P–3. Op. 3. Spr. 562. Ark. 55.
19. DATO. F. P–1. Op. 1. Spr. 687. Ark. 24–26.
20. DATO. F. P–1. Op. 1. Spr. 989. Ark. 68, 69.
21. DATO. F. P–1. Op. 1. Spr. 1273. Ark. 11.
22. DATO. F. P–1. Op. 1. Spr. 1279. Ark. 46.
23. Durdas H. Sotsialno-ekonomichne ta suspilno-politychne stanovyshche zhinky na terytorii zakhidnykh oblastei Ukrainiskoi RSR (seredyna 1940-kh – persha polovyna 1950-kh rr.) [The socio-economic and socio-political situation of women in the western regions of the Ukrainian SSR (mid-1940s – first half of the 1950s)]: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Ternopilskiyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. V. Hnatiuka. Ternopil, 2021. 319 s.
24. Ekskursii vchyteliv zakhidnykh, Izmailskoi i Zakarpatskoi oblastei po promyslovykh i kulturnykh tsentrakh Ukrainy [Excursions of teachers from

- the western, Izmail and Zakarpattia regions to industrial and cultural centers of Ukraine]. *Radianska Ukraina*. 1950, 26 lypnia. № 175. S. 2. (in Ukrainian)
25. Zhinochi studii v Ukraini. Zhinka v istorii ta sohodni: monohrafiia [Women's Studies in Ukraine. Women in History and Today: A Monograph] / za zahal. red. L. Smoliar. Odesa: Astroprint, 1999. 440 s. (in Ukrainian)
 26. Kucherenko H. Likvidatsiia nepysmennosti ta malopysmennosti dorosloho naselennia u pisliavoienni period (1944–1950 rr.) [Elimination of illiteracy and illiteracy of the adult population in the postwar period (1944-1950)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky*. 2010. Vyp. 192. Ch. 1. S. 97–102. (in Ukrainian)
 27. Oboviazok vchytelstva Zakhidnoi Ukrainy [The Duty of Teachers in Western Ukraine]. *Prykarpatska pravda*. 1945, 7 liutoho. № 25. S. 1. (in Ukrainian)
 28. Petrenko O. Budennist nasyllia: doli vchytelok-skhidniachok u Zakhidnii Ukraini v pisliavoienni period [Everyday Violence: The Fates of Eastern Ukrainian Teachers in Western Ukraine in the Postwar Period.]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. 2011. № 2 (37). S. 236–254. (in Ukrainian)
 29. Petrenko O. Pid perekhresnym vohnem: zhyttia i smert radianskykh vchytelok u povoiennii Zakhidnii Ukraini [In the Crossfire: The Life and Death of Soviet Teachers in Postwar Western Ukraine]. URL: <http://uamoderna.com/md/petrenko-teachers>. (in Ukrainian)
 30. Popp R. Kadrove zabezpechennia v Drohobyskii oblasti (1944–1953 rr.) [Staffing in the Drohobych region (1944-1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2014. Vypusk 34. Istoriiia. S. 134–146. (in Ukrainian)
 31. Popp R. Polityka radianskoii systemy shchodo zhinotstva Drohobychchyny u pershi povoienni roky (1944–1953) [The Soviet System's Policy Toward Women in the Drohobych Region in the First Postwar Years (1944-1953)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk*. Spetsvypusk III. 2017. S. 328–336. (in Ukrainian)
 32. Protokol dopytu Vasylia Mykolaiovycha Kizymy [Protocol of interrogation of Vasyl Mykolayovych Kizyma]. URL: http://dvasela.at.ua/index/protokol_kizimi/0-32. (in Ukrainian)
 33. Rublov O. S., Cherchenko Yu. A. Zakhidnoukrainska intelihentsiia ta stalinschyna [Western Ukrainian intellectuals and Stalinism]. K.: In-t istorii AN URSSR. 1990. 58 s. (in Ukrainian)
 34. Svorak S. Osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh u povoienni period [Education in the Western Ukrainian Lands in the Postwar Period]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1997. № 2. S. 29–42. (in Ukrainian)
 35. Smolnitska M. Zhinka v radianskomu suspilstvi: ofitsiinyi obraz i realna praktyka [Women in Soviet Society: Official Image and Real Practice]. *Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka: Zb. st.* 2011. Vyp. 16. S. 162–174. (in Ukrainian)

36. Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba [Social Transformations in Ukraine: Late Stalinism and the Khrushchev Era] / vidp. red. V. Danylenko. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. 698 s. (in Ukrainian)
37. Starzhets V. Zakhody radianskoi vlady shchodo vidnovlennia shkilnoi osvity v Zakhidnii Ukraini u pisliavoienni period [Soviet measures to restore school education in Western Ukraine in the postwar period]. *Problema humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats DDPU im. I. Franka. Seriia Istorii*. 2022. Vyp. 10/52. S. 164–179. (in Ukrainian)
38. Starodubets H. Hendernyi aspekt polityky radianizatsii zakhidnykh oblastei Ukrainy v 1944–1946 rr. [The gender aspect of the policy of Sovietization of the western regions of Ukraine in 1944-1946]. *Umanska starovyna*. 2018. Vyp. 5. S. 27–34. (in Ukrainian)
39. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). F. 2. Op. 7 (tom VI). Spr. 7278. Ark. 24–26, 62, 68, 71.
40. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy). F. 1. Op. 74. Spr. 3. Ark. 136.
41. TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 75. Spr. 82. Ark. 56.
42. Chornij H. Ideological influence of the soviet authority on women in the western regions of the USSR (mid-1940s – first half of 1950s) // *Journal of Education, Health and Sport*. 2019. Vol. 9 (4). P. 662–674. URL: <https://zenodo.org/record/4432428#.YBaixHYzblU>. (in English)